

ARISTOTE, *Économique*. Texte établi par B. A. Van Groningen et A. Wartelle, traduit et annoté par A. Wartelle, Paris, „Les Belles Lettres”, 1968, XXVIII ÷ 111 p. (în parte duble).

Ca pamfletul pseudo-xenofontic despre *Statul ateniensilor*, *Economicile* pseudo-aristotelice au prilejuit o întreagă literatură. Data, compoziția și, mai ales, paternitatea opusculului (întreg sau în feluritele lui părți) au stîrnit discuții care încep cu Boeckh și nu s-au încheiat nici astăzi. În această privință, nu-i exagerat să se spună că între părerile emise de autorii mai vechi sau mai noi care au închinat scrierii studii uneori întinse (e de ajuns să amintesc, în această ordine de idei, tezele lui Riezler și Schneider, sau broșura lui A. Andreades : Περὶ τῶν δημοσιονομικῶν θεωριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους) nu există decît un singur punct comun : convingerea că autorul tratatului transmis sub numele lui Aristotel nu-l în nici un caz Stagiritul. Cu această notabilă excepție, soluțiile cele mai variate au fost propuse nu numai problemei paternității celor trei părți (la un loc sau în parte), dar și datelor la care feluritele elemente componente ale lucrării ar fi fost redactate.

Sub acest raport, prin urmare, cei mai noi editori ai *Economicelor* nu inovează atunci cînd, la capătul unei sumare analize (dar trebuie amintit că B. A. Van Groningen a mai tratat problema cu oarecare stăruință în ediția comentată a cărții a II-a, publicată la Leyda în 1933), ajung la concluzia că prima carte a tratatului a fost scrisă de un peripatetic (altul decît Teofrast, cum susținea Filodem încă din antichitate) între anii 325—275, cu inevitabilă aproximație¹. În timp ce cartea a doua, mai întinsă și mai importantă — vădînd la autorul ei o minte capabilă să teoretizeze și să analizeze în egală măsură — n-ar putea data decît din secolul al IV-lea, fiind opera unui elev necunoscut al Lyceului². Despre cartea a III-a, de altă parte, ajunsă pînă la noi numai în versiune latină, trebuie spus că o parte din editorii vechi, începînd cu Bekker, o exclud din așa-zisul *Corpus Aristotelicum*, dar că Rose îi face loc în culegerea fragmentelor autentice, iar Susemihl o include și el în binecunoscuta-i ediție, chiar dacă în judecățile lor asupra datei și autorului originalului pierdut acești doi învățați se deosebesc în chipul cel mai hotărît. Într-adevăr, după Susemihl, ne găsim înaintea operei unui peripatetic din prima generație (revăzută, poate, de un stoic din epoca Imperială), în timp ce pentru Rose originalul pierdut n-ar fi altul decît tratatul aristotelic Περὶ συμβίωσης ἀνδρὸς καὶ γυναικός (alteori citat ca: Νόμοι ἀνδρὸς καὶ γυναικός). Fără să întreprindă un examen adîncit al chestiunii și fără să profeseze în această privință opinii prea limpezi, noii editori apreciază că paginile în discuție „merită să figureze printre monumentele gîndirii aristotelice” și că, „mai bine decît alte tratate întinse, dovedesc la ce înălțimi ajunsese gîndirea filozofică și morală a grecilor cu privire la căsătorie și la familie, dans une tradition qui pouvait se réclamer, de près ou de loin, de l'enseignement du Lycée” (p. XX).

Cu privire la întocmirea diferitelor traduceri latine ale *Economicelor*, și îndeosebi cu privire la data și autorul așa-numitei *translatio Durandi* (text folosit în prezenta ediție), fără să ajungă la rezultate noi, analiza editorilor duce la încheierea că — indiferent de personalitatea presupusului traducător — acesta n-a putut fi celebrul Guillaume de Moerbeke, așa cum s-a admis de cei mai mulți pînă la o vreme, pe temelii studiului aprofundat al lui Mandonnet.

Dacă, deci, în problemele spinoase pe care le-am evocat, noua ediție nu prezintă soluții diferite de cele pînă acum cunoscute, textul pe care ni-l pune la dispoziție, întemeiat pe familiile de mss. II¹ și II² sau pe traducerile latine Γ și *translatio Durandi*, nu se depărtează nici el de cel tradițional. Pentru cartea a II-a, în special, se rela textul ediției Van Groningen

¹ Aceasta era și părerea lui Andreades în studiul citat în text, reluată mai tirziu în *A History of Greek Public Finance* (trad. Carroll Brown), I, Cambridge Mass., 1933, p. 86—87.

² Într-un studiu publicat în *Hermes* XXXVI, 1901, p. 187—200, Ulrich Wilcken emitea ipoteza că lucrarea ar fi fost scrisă în sec. al IV-lea de un contemporan al lui Alexandru, dar că textul pe care-l citim ar fi rodul unei prelucrări executate în sec. al. III-lea.

din 1933, iar aparatul critic e simplificat în raport cu al ediției Susemihl, întrucât nu se înregistrează variantele de ortografie și se trece cu vederea aportul familiilor de mss I^a I^b și I^c.

Dintre lecțiunile noi ale textului astfel întocmit (cît pot judeca, puțin deosebit de al ediției Van Groningen din 1933), semnalez, cu titlu de exemple, — pe lângă intervenții mai mărunte, cerute de simpla corecțiune a textului : <ή> πολιτικῆ (1343 a 1), <καθ' & (1344 b 22), καθ' & (1344 b 35) — câteva conjecturi de oarecare importanță pentru înțelegerea intențiilor autorului : τὸ δὲ τῶν ἐλευθέρων <δευτερον> (1343 a 22), μὴθ' ὥστε <παρόντος> δεῖσθαι (1344 a 13), <μεγίστη δὲ καὶ χαλεποτάτη ἡ σατραπικῆ> (e.gr. în lacuna din 1345 b 15), <εἰ δ' ἐστὶ> τοῦτοις χρηστέον (1346 a 20), Καλλίστρατος <Ἀθηναῖος> (1350 a 16), <παρὰ τῶν νομαρχῶν ἴσους τοὺς φόρους ἀλλ' οὖν σίτου> (e.gr. în lacuna 1352 a 21). Mai puțin convingătoare apare citirea, Κόνδαλος, în 1348 a 18, pentru Κανδαύλης a lui Goettling; îndoielnică și lacuna marcată în 1348 b 14, după δικῶν...

Notele complementare, adăugate la sfârșitul volumului, după o deprindere ce tinde să devină generală la edițiile mai noi ale colecției Budé, sînt destul de sumare, cînd e vorba de personaje sau împrejurări istorice. Neajunsul e sensibil mai ales în deslușirile la cartea a II-a, al cărei cuprins se învrednicește de atenția specială a istoricului antichității și care ar fi cîștigat să fie confruntat cu date scoase din documente contemporane. Ca *Polioreticele* lui Aineias, de care m-am ocupat cu alt prilej (Studii clasice X, 1968, p. 240 urm.), și pentru aceleași motive, *Economicile* (și în special cartea a II-a) îndeamnă la întocmirea unui comentariu epigrafic în care și-ar găsi loc date spicuite în inscripții cu privire la viața economică a lumii grecești de-a lungul perioadei elenistice.

Un indice amănunțit de termeni greci (pentru cărțile I—II) și latini (pentru cartea a III-a) completează în chip fericit o lucrare a cărei lipsă se făcea simțită și care, în ciuda limitelor pe care și le-au impus editorii, va aduce încontestabil servicii prețioase cercetătorilor.

D. M. Pippidi

MENANDRI SICYONIUS editit Rudolfus Kassel (Kleine Texte für Vorlesungen u. Übungen, 185), Berlin, Walter de Gruyter & Co., 1965, IV + 44p.

O dată cu descoperirea și progresul în descifrarea textelor papiriace menandreice — cu deosebire a ultimelor comedii — în procesul complex de anevoioasă elucidare și dezbateră publică a acestora, un fenomen nou, inevitabil și, se pare, ireversibil, s-a impus în domeniul filologiei clasice : ediția critică „colectivă”. Deși obișnuitul *editit* continuă să fie urmat — dar nu întotdeauna — de un singur nume, ediția poartă amprenta efortului multipersonal, editorul declarîndu-se în fapt un responsabil coordonator. Dificultățile întîmpinate și dorința de comunicare au modificat mentalitatea științifică. O ilustrare a acestei conversiuni contemporane o constituie ediția critică a comediei *Sicyonius*, apărută sub îngrijirea profesorului Rudolf Kassel din Berlin în prestigioasa colecție Kleine Texte. Eruditul german continuă eforturile școlii engleze de critică papirologică depuse în descifrarea papyrusului *Sorbonensis* (Inv. 72, I—VII). Autor al unui număr de contribuții originale la îmbunătățirea textului și la stabilirea ordinii fragmentelor (pentru această din urmă chestiune vezi *Eranos* 63 1965), Kassel este și acela față de care, recent, Colin Austin, editorul pieselor *Aspis* și *Samia* (Kleine Texte, 188a, Berlin 1969, p. VIII), are cuvinte de recunoștință și laudă pentru ajutorul colegial acordat cu sagacitate și competență în alcătuirea ediției proprii.